

Kovács Gergely

CZOBOR BÉLA (1852–1904)

HAGYOMÁNY ÉS ÚTKERESÉS

„„A hagyomány nem a hamu őrzése,
hanem a láng továbbadása.”

(Jean Jaurès)

A magyar művészettörténet-írás korai időszakából kevés olyan szereplőt ismerünk, akivel a historiográfia még nem foglalkozott monografikusan. Félig-meddig ilyennek tekinthető Czobor Béla. Annak ellenére, hogy a Műemlékek Országos Bizottságának égisze alatt kifejtett tevékenysége szélesebb körben ismert,¹ munkásságának átfogóbb tudománytörténeti bemutatására ez idáig nem került sor. Mindez felettébb különös annak ismeretében, hogy e sokoldalú művészettörténész a századfordulón meglehetősen speciálisnak számító életművet hagyott maga mögött. Legfőbb különlegességei talán a korszakhatáron való elhelyezkedéséből fakadnak, amit Hampel József sem hagyott figyelmen kívül. Az *Archaeologiai Értesítő*ben közölt recenziója szerint Czobor Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és Rómer Flóris halálát követően mintegy másfél évtizedig „jóformán egyedül képviselte az irodalomban és a tanszéken az egyházi archaeologia disciplináját”.² Tény és való, hogy sokat köszönhetett a *gründerzeit* nagy triászának: a szintén klerikus³ Ipolyinak és Rómernek, valamint a magyar műemléki hivatal első előadójaként tevékenykedő Henszlmannnak. Azonban pályafutása olyan fejlődési ívet írt le, amit elődeinél több tekintetben haladóbb és némiképp a következő generáció néhány tagja, Éber László vagy Gerevich Tibor metódusát előrevetítő szemléletmód jellemez.

¹ Horler Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922). *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 1996. 107–108.; Szakács Béla Zsolt: Czobor Béla és a magyarországi műemlékvédelem megújulása (1889–1904). *Magyar Műemlékvédelem*, 15. 2011. 105–113. – utóbbi Czobor életművének legteljesebb, nem pusztán műemlékes tevékenységére koncentráló tudománytörténeti összefoglalása. A téma szempontjából fontos Rozmann Viktor közelmúltban megvédett doktori disszertációja: Rozmann Viktor: *A műemlékvédelem átalakulása Magyarországon a 19. század utolsó harmadában (1872–1904)*. Doktori (PhD) értekezés. Kézirat. Budapest, PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2023.

² ab. [Hampel József]: Emlékbeszéd Czobor Béla r. tag fölött Békefi Remigtől, Budapest, 1905. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 26. 1906. 72.

³ Ehhez ld.: Lóvei Pál: Egyházi személyiségek a magyar műemlékvédelem történetében. *Műemlékvédelmi Szemle*, 3. 1993. 2. 77–86., Czoborra vonatkozólag: 78–79.

Az itt felsoroltak közül Czobor kivételével már mindenki frakkot öltött.⁴ Közös bennük az is, hogy a művészet történetével kapcsolatos tevékenységük a műemlékek mellett a múzeumok és a kiállítások terrénumát, legtöbbször pedig a katedrát (vagy legalábbis a szemináriumi oktatást) is érintette. Czobor pályafutása úgyszintén a lehető legszélesebb tudományos spektrumot ölelte fel, miközben a művészettörténet-írás keretein belül kifejezetten az egyházművészettel foglalkozott, amelynek tárgya valamennyi, az egyház hivatalos és nyilvános kultuszát szolgáló épület, tárgy, illetve alkotás, ideértve a templomokat, azok berendezését, liturgikus felszerelését. Elsősorban a keresztény – főleg a római katolikus – egyház történeti emlékanyagát kutatta, ezzel együtt gyakran kiterjesztette figyelmét saját korának egyházi használatra szánt műalkotásaira, épületeire.

MÚZEUM, OKTATÁS, KIÁLLÍTÁSOK (1876–1886) – VIA IPOLYI, RÓMER, HENSZLMANN

Miután abszolválta a gimnáziumot, előbb 1871-ben beiratkozott az Ipolyi Arnold vezette Központi Szemináriumba,⁵ ezzel párhuzamosan pedig a Pesti Magyar Királyi Egyetemen folytatta tanulmányait, ahol hamar észrevétette magát. Hallgatótársaival már a második évben azt a feladatot kapták oklevéltanból, hogy állítsák össze a magyar királyok, királynék, hercegek, továbbá az egyéb világi és egyházi méltóságok azon pecsétjeinek lajstromát, amelyek rajzait korábban önálló vagy gyűjteményes munkában, esetleg folyóiratban publikálták. Czobor dolgozata pályadíjat nyert, és mint ilyen, az egyetem saját kiadványaként nyomtatásban is megjelent.⁶ Úgyszintén hallgatóként, misés pappá szentelésének évében publikálta *A középkori egyházi művészet kézikönyve* című munkáját,⁷ amit szerkezetileg – a katekizmus műfaját tekintve – elsősorban Heinrich Otte könyve inspirált.⁸ A kezdő archeológusok kátéjának szánt művében Czobor összesen 97 kérdésre adott felelet formájában tekintette át a középkori egyházművészet korszakait, stílárís jellemzőit, a templom részeit és díszítményeit, továbbá a liturgikus eszközökkel, illetve a berendezési tárgyakkal kapcsolatos tudnivalókat. Ennek a didaktikus sillabuszirodalomnak az egyik legfontosabb hazai előzménye a Rómer és Henszlmann által jegyzett kalauz volt, amit a Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizott-

⁴ Marosi Ernő: Henszlmann Imre (1813–1888), a magyar művészettörténet-írás kezdetén. *Enigma*, 13. 2006. No 47. 29–50.; Sinkó Katalin: Ipolyi Arnold (1823–1886). „A nemzet történeti eszméje által alapította meg létét”. Megjegyzések Ipolyi Arnold történelemszemléletéhez. Uo., 51–72.; Papp Júlia: Rómer Flóris (1815–1889). Jegyzetek Rómer Flóris archaeologiai leveleihez. Uo., 73–90.; Marosi Ernő: Éber László (1871–1935), a normális művészettörténész. Uo., 143–160.; Szakács Béla Zsolt: Gerevich Tibor (1882–1954). Uo., 179–204.

⁵ Békefi Remig: *Emlékbeszéd Czobor Béla r. tag fölött*. Budapest, 1905. 2.; MMA I.: 176. (Kiss Erika).

⁶ Czobor Béla: *Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecsétjeinek jegyzéke*. Pest, 1872. A pályadíj elnyeréséhez ld.: D.I. [Dömötör István]: Czobor Béla. *Művészet*, 3. 1904. 119.; Békefi 1905. i. m. 3.

⁷ Czobor Béla: *A középkori egyházi művészet kézikönyve*. Budapest, 1875.

⁸ Heinrich Otte: *Archäologischer Katechismus. Kurzer Unterricht in der kirchlichen Kunstarchäologie des deutschen Mittelalters*. Leipzig, 1859.

1. Czóbor Béla, 1885. Pollák Zsigmond rajza. Repr. *Vasárnapi Ujság*, 1885. augusztus 9. 509.

sága adott ki a műemlékek dokumentálása során használandó egységes terminológia megteremtésére.⁹ Közben 1875-ben szülővárosában miséspappá szentelték.

1876-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett, majd ugyanebben az évben a Magyar Nemzeti Múzeum őrsége (1878-tól segédőre) lett.¹⁰ Az intézményt ekkor Pulszky Ferenc igazgatta, aki – vélhetően Rómer és Ipolyi tanácsára – megkérte Dulánszky Nándor székesfehérvári püspököt, engedélyezze a bicskei káplánnak, hogy a múzeum szolgálatába állhasson.¹¹ Minden bizonnyal az imént említett publikációival,

⁹ Rómer Flóris – Henszlmann Imre: *Művészeti kalauz különös tekintettel Magyarországra*. I-II. Pest, 1866. – vö.: Valter Ilona: A Magyar Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága és annak működése (1858–1872). *A magyar műemlékvédelem korszakai* 1996. i. m. 72. A kalauz harmadik kötetének megírására 1879-ben Ipolyit kérték fel, aki viszont nem tehetett eleget e megbízatásnak. Ehhez ld.: Rómer Flóris levele Ipolyi Arnoldnak. Budapest, 1879. július 19. Esztergom, Prímási Levéltár [a továbbiakban: PL], Ipolyi-hagyaték, R. 291.

¹⁰ Szinnyi II. 540.; Békefi 1905. i. m. 3.; [Hampel] 1906. i. m. 72.

¹¹ Békefi 1905. i. m. 3. Ipolyit és Rómert említi, mint akik Czóbor érdekében közbenjárhattak Pulszky-

elsősorban pecsétkatalógusával hívta fel magára tanárai figyelmét, a múzeumban való elhelyezkedésének évében pedig az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain publikálta adatgyűjtésének feldolgozását.¹² Cikkének bevezetőjében egyértelműen megfogalmazza tudományos módszertani alapállását, az enciklopédizmus helyett „a munkafelosztás és szakbuvárlat”, azaz a specializáció, valamint az előző generáció által végzett alaputatások elmélyítésének fontosságát. Az írás azért is újszerű, mert a korábbiakhoz képest sokkal több szempontból vizsgálja a bemutatott pecséteket, a formatipológiai és az ikonográfiai elemzés mellett anyaguk, funkciójuk, illetve kvalitásuk szerint csoportosítva őket, már-már a modern művészettörténet-írás eszköztárát alkalmazva. Ez a szemlélet- és megközelítési mód egész pályafutását végig kísérte.

A magyarországi pecsétek széles körű elemzéshez rengeteg példát sorolt fel, a későbbiekben pedig tovább bővítette anyagismeretét és tudását. Számos publikációt írt a múzeum gyűjteményéről, friss szerzeményeiről,¹³ továbbá egyéb műtárgyról, például a jászberényi múzeumban őrzött ún. Jász-kürtről.¹⁴ Ez utóbbi cikke a *Vásárnapi Ujságban*, vagyis egy ismeretterjesztő hetilapban jelent meg, és részint ezzel magyarázható erőteljes kutatástörténeti hangsúlya: a szerző kritikusan szelektálva, mégis meglehetősen részletességgel tekinti át a korábbi irodalmat, főleg, hogy a szerzők milyen álláspontra helyezkedtek a kürt eredetét, funkcióját, provenienciáját illetően. Noha annak bizánci befolyásoltsága mellett teszi le a garast, a mű stílusával keveset foglalkozik, helyette nagy hangsúlyt fordít a jelenetek szimbolikájának megfejtésére. Más jellegű, szikárabb tudományos közleményt publikált szűk egy évtizeddel később a 15. századra datált és a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött cserépfalvi kehelyről.¹⁵ Ebben az írásában minimálisan alkalmazza a stíluskritikai módszert. Legfontosabb eleme a korszerű művészettörténeti terminusokat alkalmazó, rendkívül részletes tárgyleírás, ami a lehetséges analógiákra is kitér. Jóllehet, Czobor mindkét esetben fénykép alapján dolgozott; utóbbi cikkében fel is hívja a figyelmet az autopszia nélkülözhetetlen fontosságára („Ennyit mondhatok én e fénykép után. Folytassa a kehely szín-pompájában is dús sodronyzománcainak ismertetését dr. Hampel József úr, akinek alkalma volt látni magát a tárgyat.”).¹⁶

A Magyar Nemzeti Múzeumban töltött évek alatt Czobor pályafutása rendkívüli módon kiteljesedett. 1877-ben a budapesti egyetemen a keresztény műarcheológia

nál, a beajánlásában viszont Henszlmannak is lehetett szerepe. Utóbbit feltételezi: Lauschmann Gyula: *Székesfehérvár története. IV. A szabadságharc leverésétől az első világháborúig 1849-1914*. Szerk. Farkas Gábor. Székesfehérvár, 1998. 290.

¹² Czobor Béla: Hazai középkori pecséteink. *Archaeologiai Értesítő*, 10. 1876. 210-217.; Uő: Hazai középkori pecséteink. *Gödöllő és Vidéke Történelmi és Régészeti Múzeum-Egyletének első évi jelentése*. Szerk. Dobozi István. Budapest, 1877. 34-48.

¹³ Czobor Béla: A m. n. muzeum kincstárából. *Archaeologiai Értesítő*, 11. 1877. 224-225.

¹⁴ Czobor Béla: A Jász-kürt. *Vásárnapi Ujság*, 1879. január 19. 39-40. - vö.: Kiss Etele: *Lehel kürtje. Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Kiállítási katalógus / Magyar Nemzeti Galéria. Szerk. Mikó Árpád, Sinkó Katalin. Budapest, 2000. 520-526.

¹⁵ Czobor Béla: A cserépfalvi kehely. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 7. 1887. 163-165.

¹⁶ Uo., 164.

és szimbolika magántanára lett, átveve a nagyváradi kanonoknak kinevezett Rómer Flóris óráit. A korabeli vélemény szerint „Élénk, kellemes, világos, érdekes és mindig tanulságos előadásával a figyelmet leköti és a hallgatókat megnyeri a tárgynak.”¹⁷ A keresztény archeológia tantárgyat beszercebányai, majd nagyváradi püspökként már Ipolyi Arnold is kötelezővé tette a szemináriumba járók számára.¹⁸ Ennek a programnak az első számú célja a papság műízlésének pallérozása, a régiségekkel kapcsolatos tudásának gyarapítása volt, hogy a templomok tulajdonosaiként-kezelőiként megfelelő döntéseket hozhassanak a sorsukat és műemléki értékeiket érintő kérdések felmerülésekor. Czobor, akinek egyetemi előadásait számos pap látogatta, ennek a célkitűzésnek szeretett volna eleget tenni. A papságot a műemlékügy legfőbb hátszágának tekintő felfogás ugyancsak tetten érhető az Ipolyi és Rómer nevével fémjelzett műemléki törvénytervezetben, ami végül alulmaradt Henszlmann Imre és Pulszky Ferenc lobbijével, valamint az általuk szövegezett jogszabállyal szemben.¹⁹

Ugyanabban az évben, amikor tanítani kezdett az egyetemen, Czobor hosszabb olaszországi tanulmányutat tett. Rómában megismerkedett az ókeresztény katakombákat feltáró Giovanni Battista de Rossival, aki saját bevallása szerint nagy hatást gyakorolt rá,²⁰ később pedig hosszabb-rövidebb időt töltött Németországban, Franciaországban, Belgiumban, Szerbiában, Bulgáriában, Egyiptomban, Palesztinában.²¹ Mindez olyan iskola volt számára, ami elődeinek bizonyára kevésbé adatott meg, még ha némelyikük járt is Nyugat-Európában (Henszlmann 1852 után több évig Németországban, Belgiumban, Hollandiában, Angliában és Franciaországban élt).²²

A Magyar Nemzeti Múzeumnál töltött évek alatt vett részt először országos kiállítás megrendezésében. Az első ilyen az 1879-es székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítás volt,²³ amelynek előkészítése során többek közt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tárlatának összeállításában közreműködött.²⁴ Fontos szerepet játszott az 1881-es budapesti Országos Nőipari Kiállítás, valamint az 1884-es

¹⁷ Békefi 1905. i. m. 6.

¹⁸ Czobor Béla: Ipolyi Arnold tiszteleti elnök emlékezete. *Az Országos Régészeti és Embertani Társulat Évkönyve 1886–1888*. Szerk. Szendrei János. Budapest, 1889. 8. [a továbbiakban: Czobor 1889b.].

¹⁹ Bardoly István: „Kellő személyzettel és némi hatalommal”. Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez. III. *Műemlékvédelem*, 56. 2012. 30–66.

²⁰ Kettejük kapcsolatához ld.: Czobor Béla: *Giovanni Battista de Rossi emlékezete*. Budapest, 1896. –vö.: Hampel József; Rossi, G. B. emlékére: Czobor Béla emlékbeszéde. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 16. 1896. 174–175.

²¹ Utazásaihoz ld.: Szinnyi II.: 541.; Békefi 1905. i. m. 11–12.; Lauschmann 1998. i. m. 290.

²² Komárik Dénes: Henszlmann Imre „emigrációja”. *Ars Hungarica*, 18. 1990. 57–64.

²³ Rubin Simon: *1879-ik évi székesfehérvári országos mű-, ipar-, termény- és állatkiállítás. Hivatalos katalógus a kiállítás térrajzával*. Székesfehérvár, 1879.; *Emlékkönyv az 1879-ik évi Székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállításról*. Szerk. Braun Izidor. Székesfehérvár, 1880.

²⁴ Czobor Béla: *A vallási- és közoktatásügyi m. kir. ministerium collectív kiállításának magyarzó lajstroma a székesfehérvári 1879-iki Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállításon*. Budapest, 1879.; *Uő: Az 1879-ik székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítás bíráló bizottsága által megítélt kitüntetések lajstroma*. Székesfehérvár, 1879.

2. Czóbor Béla, 1890 körül repr.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, Lymbus, ltsz. 1899/Czóbor/2. © Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

magyar történeti ötvösmű-kiállítás rendezésében.²⁵ Ezen a téren a fővárosban töltött első időszak utolsó, ugyanakkor a legnagyobb volumenű vállalkozása az 1885-ös Országos Általános Kiállítás volt, ugyanis Czóbert bízták meg a régészeti csoport megrendezésével. Az *Archaeologiai Értesítő*ben publikált tervei látványos, egyszersmind akkor újszerű bemutatást ígértek, hiszen a műtárgyak pusztá felhalmozása helyett – akkor meglehetősen forradalminak számító ötlettel előállva – rekonstrukcióban,

²⁵ A részben vagy teljes egészében Czóbor által rendezett kiállítások felsorolásához ld.: [Hampel] 1906. i. m. 72.

berendezett enteriőrökben (őskori barlang, 15. századi kápolna, 16–17. századi nemesi lakosztály stb.) gondolkodott.²⁶ Végül a régészeti csoport a vártnál kisebb kiállítóteret kapott, így az eredeti tervből szinte semmi sem valósulhatott meg.²⁷

SZERKESZTÉS, EGYHÁZMŰVÉSZET, NAGYVÁRAD (1886–1889) – VIA IPOLYI

Czobor tíz évig dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeumban, ahonnan 1886-ban azért állt tovább, mert a nagyváradai püspöki széket elfoglaló Ipolyi Arnold felkérte őt a papnevelő intézet rektori teendőinek ellátására, valamint az egyházi archeológia oktatására (budapesti egyetemi óráit a Nagyváradon töltött két évben is megtartotta).²⁸ Egyértelműen megállapítható, hogy a korábbi besztercebányai püspök mindenki másnál nagyobb hatást gyakorolt egykori tanítványának pályafutására, aki mindössze két évvel bölcsészdoktori oklevelének megszerzése után nagyívű recenzióban méltatta mestere Besztercebánya-monográfiáját.²⁹ Kapcsolatuk ezt követően is folyamatosan fennmaradt, mi több, komoly szerepet játszott a Czobor szerkesztésében hét éven át egy-egy számmal jelentkező *Egyházművészeti Lap* 1880-as elindításában. Ipolyi már tizenkét évvel korábban megfogalmazta egy hasonló profilú folyóirat égető szükségességét. Ez derül ki Czobornak az első számban jegyzett hazai egyházművészeti helyzetértékeléséből,³⁰ valamint 1879. november 18-án Rómernek írt leveléből, amelyben egy, a nagyváradai székesegyházát bemutató cikket kért tőle: „Ezen értekezésem [a Szent László Társulat éves nagygyűlésén tartott beszéde – K.G.] egyéb főgondja azon eszme volt, hogy Ipolyi Ó Mlga régi indítványához híven egy keresztény művészeti lapot, minő a »Kirchenschmuck«³¹ kell megindítani. Az ige testté is leszen. Jövő januárius 15-ikén fog megjelenni az első szám...”³²

Az újdonsült folyóirat a teoretikus munkák mellett a gyakorlati szempontok érvényesülésének is teret engedett. A *lelkészkedő papság köréből* című rovata igyekezett

²⁶ Czobor Béla: Levél az 1885. évi budapesti általános kiállítás műrégészeti csoportjáról. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 5. 1885. 117–122.

²⁷ Kiss Erika: „Történelmi” kiállítások a 19. században. *Történelem–Kép* 2000. i. m. 517–518.

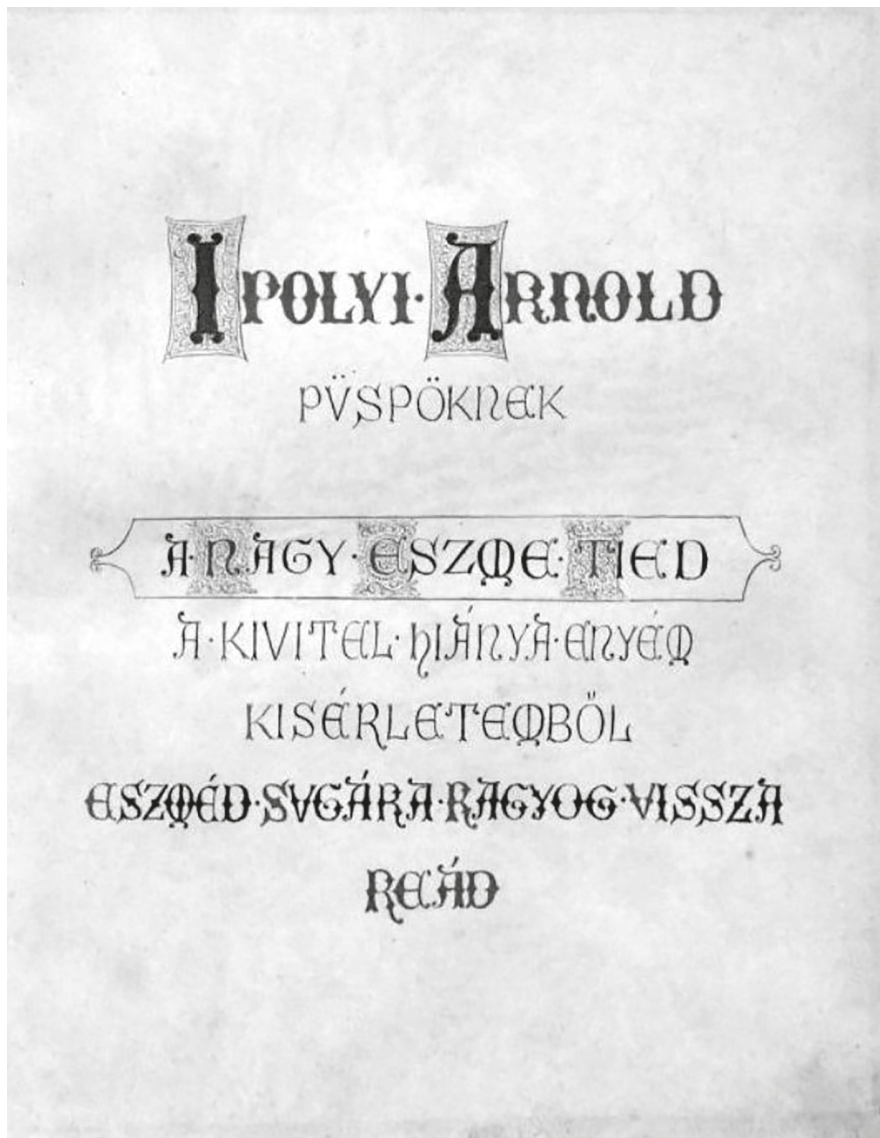
²⁸ Szinnyei 1893. i. m. 540.; [Dömötör] 1904. 120.; Békefi 1905. i. m. 7.

²⁹ Czobor Béla: Történelmi irodalom. A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása Ipolyi Arnold besztercebányai püspök által. *Századok*, 12. 1878. 432–445.

³⁰ Czobor Béla: Az egyházi művészetek hazánkban. *Egyházművészeti Lap*, 1. 1880. 5.

³¹ A *Kirchenschmuck* című, gótbetűs folyóirat 1857–1895 között évi hat számmal jelent meg a stuttgarti J. B. Metzler Verlag kiadásában. Kezdetben Florian Riess szerkesztette. 1858-ig az *Ein Archiv für weibliche Handarbeit*, ezt követően az *Ein Archiv für kirchliche Kunstschöpfungen und christliche Altertumskunde* alcímet viselte.

³² MÉM MDK Tudományos Irattár, Lymbus, Rómer Flóris-hagyaték, ltsz.: K 564. No 37. Rómer sem a lap első számában, sem később nem közölt tanulmányt a nagyváradai székesegyházról, helyette egy ikonográfiai elemzéssel jelentkezett: Rómer Flóris: Az Angyali üdvözlés. *Egyházművészeti Lap*, 1. 1880. 97–100. A friss helyreállítások közül a Kassa egyházi műemlékein végzett beavatkozások kerültek terfőkre: Dragóner Béla: A kassai egyházi műemlékek helyreállítási munkálatairól. Uo., 100–107., 141–149. – Vö.: Garami Gréta: Az Egyházművészeti Lap könyvészeti leírása. *Ars Hungarica*, 31. 2003. 147–201.

3. Ipolyi Arnoldnak tett szerkesztői ajánlás az *Egyházművészeti Lap* első számában

útmutatást nyújtani a papoknak a templomaik számára beszerzendő tárgyak, liturgikus eszközök stílusát illetően. Az 1880 és 1886 között megjelent cikkek legtöbbször maga Czobor jegyezte, köztük olyan alapvető munkáját, mint a pécsi székesegyházzal foglalkozó értekezés.³³ 1882. július 20-án levélben számolt be Ipolyinak a témával kap-

³³ Czobor Béla: A pécsi székesegyház restaurációja. *Egyházművészeti Lap*, 3. 1882. 161–174. [a továbbiakban: Czobor 1882a.].

csolatos meglátásairól, az épület sorsának alakulásáról, valamint – különnyomatban is megjelent – cikkének fogadtatásáról: „Henszlmann prűszköl a pécsi székesegyházról írt füzetem miatt; ő egyre vitatja, hogy Péter nem építhette a templomot. »Calanus rendezett anyagi viszonyai«-val most már nem kérkedik, bár értekezésében (*Arch. Értesítő* legújabb füzete)³⁴ még egyre hangsúlyozta. Jelenlegi argumentációjának legfőbb támasza a gurki dóm, mely szavai szerint a pécsi »anyja« és 1071-ben alapított. De másrészről bevallja, hogy e gurki dómot nem látta soha. Mondottam neki, hogy menjen most Pécsre, s ott a főapszis ablakainak históriáját tanulmányozva be fogja ismerni, hogy Péter korában az apszis már állott!³⁵ Egy héttel később immár a Friedrich von Schmidt által megkezdett restaurálás során felszínre került falfestményekről adott hírt Ipolyinak. Egész pontosan az északi mellékhajó északi falán, a 18. századi sekrestyeajtó felett felbukkant freskótöredékről van szó, amely egy, eredetileg a gyermek Jézust a kezében tartó Mária és Keresztelő Szent János előtt térdeplő, vörös miseruhát viselő donátort ábrázolt. Czobor a falkép *Nicolaus cantor filius de...* felirata alapján azzal a Miklós éneklőkanonokkal azonosította a figurát, aki levéltári kutatásai szerint 1302-ben tűnik fel először az okleveles forrásokban, 1324-ben pedig már Pál töltötte be a kántori pozíciót. A votívkép megfestésének idejét ennek megfelelően e két évszám közé helyezte.³⁶ Meggyőző érvelése a pozitívista szemléletmód következetes alkalmazására vall.

A rendelkezésre álló elsődleges források némelyike megerősíti, hogy Ipolyi és Czobor között rendkívül szoros kapcsolat állt fenn. Nagyváradra költözésük előtt utóbbi a beszercebányai püspök személyi titkáraként működött. Esetenként levelezését is ő intézte garamszentkereszti rezidenciájáról, e „ritka csínnal, ízléssel berendezett és műkincsekkel gazdagon megrakott Tusculanumból”, amint azt a Fraknói Vilmoshoz 1885. december 11-én írt sorok is igazolják.³⁷ Megszervezte Ipolyi gyűjteményének Váradra szállítását, majd az annak részét képező műhímezésekből kiállítást rendezett, amihez vezetőt írt.³⁸ Egykori tanárának halálát követően pedig Czobor

³⁴ Henszlmann Imre: A pécsi székesegyház restaurációja. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 2. 1882. 1-14.

³⁵ PL, Ipolyi-hagyaték, C. 187. Az idézett levél újabb adaléku szolgál annak a törésvonalnak a szemléltetéséhez, ami Henszlmann, illetve Ipolyi és Rómer között húzódott, és amely szembenállásban Czobor is inkább az utóbbiak oldalán állt.

³⁶ Czobor Béla levele Ipolyi Arnoldnak 1882. július 27-én: PL, Ipolyi-hagyaték, C. 188. Mivel a feltárt középkori falképek nem fértek bele a neoromán épület dekorációs rendszerébe, eltávolították őket, és ma már kizárólag Koppay József akvarellmásolatain tanulmányozhatók. Noha Czobor okleveles adatokra hivatkozva meghatározta, hogy mely években kerülhetett sor a kifestésre, a freskó datálása a későbbi művészettörténeti irodalomban némiképp ingadozik: Szőnyi Ottó: A pécsi székesegyház. *Magyar Művészet*, 5. 1929. 474.: 14. század első harmada (Miklós éneklőkanonok halála után); *Művészet I. Lajos király korában 1342-1382*. Kiállítási katalógus / István király Múzeum. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Budapest, 1982. 283. (Prokopp Mária): a falkép stílusa és kora a falképmásolat alapján nem határozható meg közelebbről; *Magyarországi művészet 1300-1470 körül*. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 1987. I.: 354. (Prokopp Mária): 1302-1324.

³⁷ OSZK Kézirattár, Levelestár, Czobor Béla Fraknói Vilmoshoz, 1885, 1887, 3 db.

³⁸ Szakács 2011. i. m. 110. Czobor hímezésekkel kapcsolatos kutatásaihoz ld. még: HUN-REN Művészet-

volt végrendeletének a végrehajtója, hagyatékának felügyelője.³⁹ Az Országos Régészeti és Embertani Társulat Évkönyvében közölt nekrológiájában mestere számos olyan tulajdonságát, elvét és törekvését méltatja, amelyet későbbi tevékenységével ő maga is igyekezett tovább vinni.⁴⁰

Közeli nexusuk, valamint az iránta érzett tisztelet nem gátolta meg Czobort abban, hogy már ezekben az években megkezdje Ipolyi egyes megállapításainak és metodikájának bizonyos fokú revidálását, aminek ékes példája a fojnicai kazuláról, valamint a galgóci kárpitról írt cikke.⁴¹ Előbbit Ipolyi publikálta először, a leírása viszont Czobor szerint „nem részletes és nem beható; inkább az első benyomások alatt futtában, értekezésének írása közben készült.”⁴² Ez a példa megvilágítja a hazai pecsétek kutatása kapcsán felvázolt módszertanát, illetve tudományos célkitűzését, ami az előző generáció által felvetett kérdések elmélyítésére, a korábban „szakbuvárlatként” meghatározott specializációra irányult. A fojnicai kárpit kapcsán rögtön egy alapvető, a darab funkcióját érintő kérdést sikerült tisztázni, megállapítva, hogy a Mátyás címerével díszített szövet nem készülhetett egyházi célból. Ezért Klósz György fényképe alapján rekonstrukciós rajzot készített róla, amin pontosan láthatóvá vált, hogy egy eredetileg hossznegyszög idomú szőttest, jelesül Mátyás trónkárpitját darabolták fel, és szabták át miseruhává.⁴³ Czobor újszerű metodikájához olyan módszerek is hozzátartoztak, mint az elméleti rekonstrukció, valamint az alapjául szolgáló fotográfia alkalmazása. Utóbbi különösen fontos volt számára; hogy pontosan mennyire, azt főleg a következő állomáshelyén eltöltött évek alapján mérhetjük le.

A MŰEMLÉKVÉDELLEM ÉS AZ UTOLSÓ ÉVEK (1889–1904) – VIA HENZSLMANN, IPOLYI, RÓMER

1889-re a művészettörténet és a műemlékvédelem első nagy triászának mindhárom tagja eltávozott az élők sorából; Ipolyi Arnold 1886-ban, Henszlmann Imre 1888 decemberében, míg Rómer Flóris a következő év márciusában hunyt el. Haláluk általános generációváltást eredményezett, ezen belül komoly feladat elé állította a MOB-ot, amelynek meg kellett választania új előadóját. Az addig Henszlmann által betöltött

történeti Intézet, Adattár, ltsz.: MKCS-C-I. 119/441/42., 119/441/78., 119/478/5., 119/481/3., 119/482/1., 119/483/2., 119/484/1., 119/485/9., 119/492/3., 119/493/4., 119/493/5.; Czobor Béla: Emlékeink a kisebb művészetek (hímzés) köréből. É. n. MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, rakt. jelz. Ms 4821/103; xPoss. Zemplénné, MTA KIK 102/1962.

³⁹ Ezt igazolják Fraknói Vilmoshoz, valamint Ortvy Tivadarhoz 1887 januárjában írt levelei: OSZK, Kézirattár, Leveléstár, Czobor Béla Fraknói Vilmoshoz, 1885, 1887, 3 db.; Uo., Czobor Béla Ortvy Tivadarhoz, 1887, 1 db. Az Ortvyhoz 1887. január 19-én sorai: „Van szerencsém bold. emlékü nagy püspökünk hagyatékából az ide mellékelt papírvágókést Főtisztelendőségednek emlékül megküldeni.”

⁴⁰ Czobor 1889b. i. m. 1–24.

⁴¹ Czobor Béla: Erdődi Bakócz Tamás kárpitja. Első és második közlemény. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 9. 1889. 120–131., 209–218. [a továbbiakban: Czobor 1889a.].

⁴² Uo., 122.

⁴³ Uo. 125–126. – vö.: Miseruha, 1470-es évek. *Történelem–Kép* 2000. i. m. 428–429. Kat. VII-2 (Tompos Lilla).

posztra hárman aspiráltak: Torma Károly, Schulek Frigyes és Czobor Béla, akik közül annak ellenére is az utóbbi lett a befutó, hogy korábban nemigen állt kapcsolatban a műemlékvédelemmel.⁴⁴ Egyelőre megválaszolatlan kérdés, vajon miért éppen őrá esett a választás.

Előadóként az első lépéseinek egyike rögtön egy markáns újítás volt. Miután a bizottság 1889. novemberi rendes ülésén Zsigmond Gyusztáv felvetette, hogy a hivatalnak nagy szüksége lenne egy saját fényképezőgépre, a jelenlévők megszavazták az indítványt, Czobor Béla és Möller István pedig vállalkozott a készülék használatának elsajátítására. 1890-ben a MOB beszerzett egy Watson típusú hordozható fényképezőgépet, illetve berendezett egy fotólabort. Ezzel új fejezet kezdődött a műemlékek dokumentálása terén, ugyanakkor hamar kiderült, a bizottság tagjai által készített felvételek nem érik el a megfelelő színvonalat, ezért 1902-től – Möller javaslatára – Hollenzer László fotografust alkalmazták.⁴⁵

A MOB élén töltött első éveiben Czobor másik fontos kezdeményezése szintén a dokumentálást és az archívumot érintette. 1891. február 26-án a bizottság elé terjesztette azt a rajstromot, amit a rajztárban őrzött tételekről készített. A rajzokat és az egyéb dokumentumokat épülettípusonként, valamint szerzők szerint csoportosította, rövidítéseket alkalmazva.⁴⁶ Feltűntette, ha valamiről kizárólag törzsvív állt rendelkezésre, és azt is, hogy falképről, esetleg épületrészletről volt-e szó, ahogy a felméréseket és a restaurálási terveket is külön kezelte. A műemlékvédelem első szisztematikus és akkurátus gyűjteményi jegyzéke a legtöbb elemében a mai gyakorlatot vetíti előre. Amikor Czobor előterjesztette a munkáját, annak mellékleteként az időközben Möller által a helyszíni vázlatokról készített rajstromot is benyújtotta, ami viszont csak Arad, Gömör, Hunyad, Nógrád, Pest, Szabolcs, Szilágy, Torda és Vas vármegyék manuáléit foglalta magában.⁴⁷ Ez a gyűjtés szerepet kapott az első ideiglenes műemlékjegyzék előkészítő munkálataiban, amelynek összeállítását 1899-ben határozták el. A korábbi adatgyűjtést sokszorosítva, körlevél formájában szétküldték a vármegyei törvényhatóságoknak, illetve a MOB levelező tagjainak, hogy a címzett „a benne foglalt emlékek sorozatát becses tudomása szerint a jegyzékből hiányzó régi építészeti emlékek, templomok, várak, kastélyok s egyéb épületek s ezek romjai megjelölésével kiegészíteni s a netán téves adatokat kiigazítani méltóztassék.”⁴⁸ A következő években folyamatosan érkeztek vissza a bizottsághoz a hiánypótlások és a javaslatok, hogy mely emlékeknek kellene feltétlenül szerepelniük a

⁴⁴ Szakács 2011. i. m. 105. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter 1889. február 19-én nevezte ki Czobor Bélát a MOB előadójának, aki február 25-én letette az esküjét. Ehhez ld.: MÉM MDK Tudományos Irattár, MOB iratok, 1889/17.

⁴⁵ Szakács 2011. i. m. 106.

⁴⁶ MÉM MDK Tudományos Irattár, MOB iratok, 1891/27.: †=templom, o=vár, f=fénykép, r=rom, □=kastély; K=Könyöki József, M=Myskovszky Viktor, Sch=Schulek Frigyes, St=Steindl Imre. Az egyéb szerzőket (pl. id. Storno Ferenc, Drahotuszky Ferenc, Werdenstetter Szilárd) külön tüntette fel.

⁴⁷ MÉM MDK Tudományos Irattár, MOB iratok, 1891/33.

⁴⁸ Uo., 1901/58.

4.

XXII. Kükkölmege (Nagy-)

Homokréta + ?
 Fejérczka +
 Halmágy +
 Gezesvár +, Kugyilomói bástyaerősség, Gk.
 Jelyk (Kis-) +
 Köllös (Nagy-) + Gk., má Corvinus frigassá.
 Ugra (V202-) +

XXIII. Liptómege:

Dobócs (Nagy-) + M.
 Dovalló + M.
 Hradok (Liptó-Újvár) 0 M.
 Közepi - Szécs + M.
 Kuti + M.
 Lékavka 0 r. M.
 Liptó (Némek-) + M., Kápolna M.
 Székásva (Márincsek) + M.
 Okolicsnó + M.
 Palugya (Nagy-) + r. M., fat M.
 Rózsahegy + M.
 Selmec (Nagy-) □ M.
 Szent-Imán + M.
 " Mária + M.
 " Mihály + M.
 " Miklós + M.
 " Péter + r. M.
 Semrecsán + M.
 Tepla + M.

XXIV. Murosmegye:

Balos + Skorno F.
 Járfa (Némek) +
 Köpöny 0 K.; boronyon.
 Lébény + Essenwein után ma idős Schults Fr.
 ei Gk. özv. Kopincák felvételben.
 Magyar-Óvár 0 K.
 Drossvár + r.
 Rajka

XXV. Nógrádmegye:

Nagolgyvár 0 r. K.
 Duják 0 r. K.
 Cécse + K.

jegyzékben. És bár az eredményt a Gerecze Péter által összeállított kötet formájában csak Czobor halála után sikerült kiadni, az előadónak a megjelenésig vezető úton szerzett érdemei elévülhetetlenek.⁴⁹

A műemlékek megismerése mellett azok megőrzésére is nagy hangsúlyt fordított. E tekintetben különösen hosszú utat tett meg, mire az Ipolyi és kortársai által képviselt stílszerűségtől eljutott a purista törekvések bizonyos fokú megkérdőjelezéséig és a konzerválás módszerének preferálásáig. A 19. század utolsó harmadában nem beszélhetünk a mai értelemben vett műemlék-helyreállítási elvekről. A bizottság, valamint az általa (is) alakított közvélekedés egyedüli lehetséges irányként az adott emlék feltételezett eredeti, középkori stílusának „helyreállítását” tartotta elfogadhatónak; ez volt az a szemlélet, amit az építészetben a historizmus vallott, és amit Czobor – lévén, hogy „kortárs” művészettel is foglalkozott⁵⁰ – cikkeiben minden erejével támogatott. Még akkor is, ha ez ügyben időnként önellentmondásba keveredett. Ipolyi Besztercebánya-kötetéről írt recenziójában például kiemeli, hogy a püspök a Szent Borbála-kápolna helyreállításakor „a jóból, a javításból s újításból inkább kevesebbet, mint többet” alkalmazott.⁵¹ Mindezt azt követően írta le, hogy elismerően nyilatkozott az elpusztult konzol újrafaragásáról, valamint a faragványoknak „a középkori kőszobor-polikrómia szabályai szerinti” színezéséről és aranyozásáról.⁵² Az id. Storno Ferenc által festett Krisztus megkeresztelése falképet remek kivitelű festménynek minősítette, amelyet „elég egyszer megtekintenünk, hogy örökre elforduljunk a renaissance mezítelen alakjaitól!”⁵³ Ugyanez a véleménye olvasható a Heinrich von Ferstel által tervezett, 1879-ben felszentelt bécsi *Votivkerchét* ismertető cikkében. Nézőpontja szerint a művészet az ő korában is elválaszthatatlan volt a vallástól, akár csak az előképnek tekintett középkorban. „A renaissance pogány motívumokból összetákolt alakjai, aránylag

⁴⁹ Gerecze Péter: *A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. Budapest, 1906. (Magyarország műemlékei, 2.). A jegyzék összeállításának történetéhez újabban ld.: Kovács Gergely: *A kezdetek. A műemléki védelem 1872-1949 között. „A védelem körei”*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2022. 21-24.

⁵⁰ Czobor nemcsak a kritikai irodalomban való jelenlétével hatott korának művészeti életére, hanem alkotó tevékenységet is végzett. Ő tervezte például a Mátyás-templom Szent László-kápolnája északi falán, Lotz Károly által megfestett, a cserhalmi ütközetet ábrázoló falképek ikonográfiai programját, amelyhez ld.: Kerny Terézia: *Historia Sancti Ladislai. A kerlési ütközet ábrázolásairól. Történelem–Kép* 2000. i. m. 195.: 63. jegyzet. Az ikonográfiai programalkotásban szintén Ipolyi lehetett az egyik első számú inspirálója, akinek a legfontosabb ilyen jellegű munkája a Magyar Tudományos Akadémia palotájának dísztermébe festett falképek rendszerének kidolgozása volt, amelyhez újabban ld.: Bojtos Anikó: Lotz Károly seccói a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 37. 2012. 125-160.; Kemény Mária: *A Magyar Tudományos Akadémia palotája*. Budapest, 2015. 191-199. A Bakáts téren álló római katolikus plébániatemplom színes üveglablakainak programját Ipolyi dolgozta ki, majd Czobor és Kurtz Vilmos véglegesítette, amelyhez a korábbi irodalom összefoglalásával ld.: Büki Barbara: A Bakáts téri Assisi Szent Ferenc plébániatemplom. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 36. 2012. 167-170.

⁵¹ Czobor 1878. i. m. 438.

⁵² Uo., 440.

⁵³ Uo., 441.

rövid létű uralom után félretétnek s helyettök visszatérünk a csúcsíves stílhez, vissza a keresztény művészetek kifejlődési fénypontjához.⁵⁴ – írja a bevezetőben, még mielőtt egy szóval is megemlítené a fogadalmi templomot. Vagyis a korszellemnek megfelelően a középkor (ebben az esetben a gótika) eszményítésén, a későbbi történeti korszakok fölé helyezésén keresztül jut el a historizmushoz. Hasonlót olvashatunk a Carl Roesner, majd Friedrich von Schmidt által tervezett, 1882-ben felszentelt, neo-román stílusú diakovári székesegyház bemutató munkájában, amelyben nem győző halát adni a sorsnak, hogy a Mandics Antal püspök által a század elején tervezett új épület nem jutott el a kivitelezés stádiumáig: „Szerencsére – mondjuk – mert a fennmaradt rajzok és tervezetek azt bizonyítják, miszerint a diakovári katedrális csak oly copf-ízlésben épült volna általuk, mint azon időtájt a többi hasonló templom ezen kevésbé egyházas stylben emeltetett.”⁵⁵

A fenti idézetek arra engednek következtetni, hogy Czobor szerint ekkoriban nem mutatkozott reális esély új egyházművészeti és építészeti stílus megteremtésére, ezért a régihez, mindenekelőtt a gótikához való visszanyúlást javasolta. Ahogy a besztecebányai Szent Borbála-kápolna esetében tapasztaltuk, historizáló attitűdje eleinte a műemlékrestaurálások kapcsán is érvényesült, idővel azonban némiképp változott az álláspontja. Ennek a puhulásnak az első jeleit a pécsi székesegyházról írt cikkében olvashatjuk. Miután 1882. március 28-án Friedrich von Schmidt bemutatta a MOB-nak a templom restaurálási terveit, Czobor markáns véleményt fogalmazott meg, elvetve az altemplomi lejáratok domborműveinek stílszerű restaurálását, és helyette azok konzerválását javasolta.⁵⁶ Az eredeti faragványokat a székesegyházban másolatokkal kívánta pótolni, majd egy újonnan alapított egyházmegyei múzeumban szerette volna elhelyezni őket. A Schmidt-féle restaurálás végül ezt az elképzelést valósította meg, Czobor előadói kinevezését követően pedig még távolabb került a purista irányzattól, amit két kiemelkedő középkori műemlék helyreállításának története tükröz.

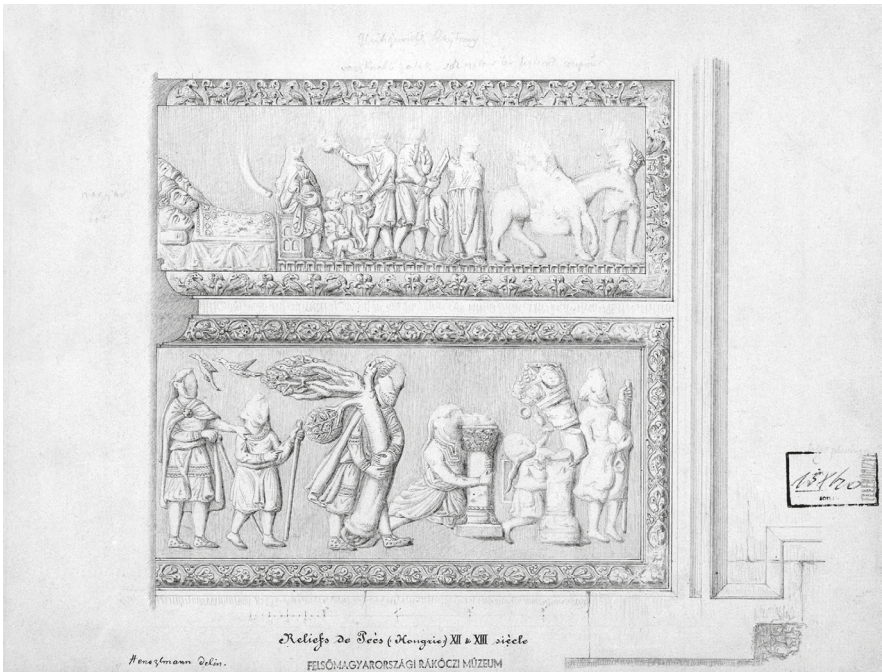
Mivel az August Essenwein által tervezett restaurálás nem oldotta meg a lébenyi bencés templom nyugati karzatának megközelíthetőségét, Schulek Frigyes a déli torony mellé egy új, a román formákhoz igazodó lépcsőtorny megépítését javasolta. A Czobor vezette bizottság azonban elvetette ezt a tervet, és megbízta az építész a lépcsőnek az északi toronyban való kialakításával.⁵⁷ A másik ügy, noha nem végződött ilyen eredményesen, ugyancsak az előadó haladóbb szemléletmódjáról tanúskodik. 1889 decemberében Möller Istvánnal a helyszínen megvizsgálták a helyreállítás előtt álló jáki templomot, majd megfogalmazták álláspontjukat a majdani beavatkozást illetően. Ebben az írásban a teljes épület stílszerű restaurálása helyett az egyes részek konzerválását javasolták, továbbá kifejtették, hogy a kiváltást csak ott szabad

⁵⁴ Czobor Béla: A fogadalmi templom Bécsben. *Vasárnapi Ujság*, 1879. április 27. 273.

⁵⁵ Czobor Béla: A diakovári székesegyház. *Vasárnapi Ujság*, 1882. november 26. 760.

⁵⁶ Czobor 1882a. i. m. 170. – Vö.: Szakács Béla Zsolt: Másolás és újraalkotás: a pécsi altemplomi lejáratok domborművei. *Ars Hungarica*, 33. 2005. 242.

⁵⁷ Szakács 2011. i. m. 107.

5. Henszlmann Imre: A pécsi székesegyház déli altemplomi lejáratainak domborművei. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 15840 © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

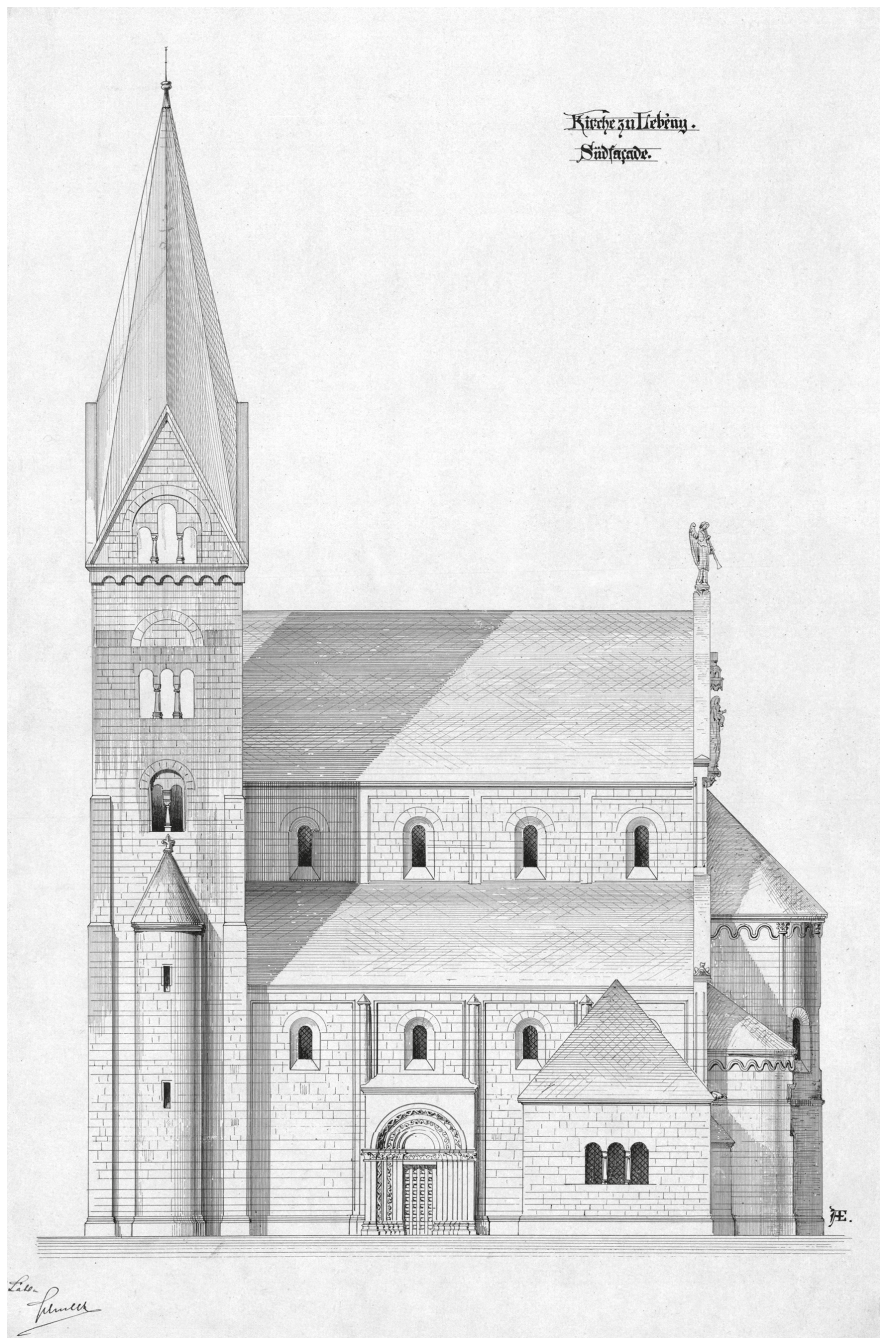
alkalmazni, ahol az technikai szempontból elkerülhetetlen.⁵⁸ Az 1896–1904 között Schulek Frigyes és Gyalus László tervei szerint végbement restaurálás nem ezt az elvet követte. Amikor 1900 szeptemberében napirendre került a nyugati kapu helyreállítása, Czobor már nem elégedett meg a pécsi reliefek kapcsán tett javaslatával, hanem azon az állásponton volt, hogy a portált érintetlenül kell hagyni, és csupán a legszükségesebb állagvédelmi beavatkozásokat szabad elvégezni rajta. Forster Gyula és Möller István ezt az elképzelést támogatták, ám végül az eredeti szobrok eltávolításáról és gipszmásolatokkal történő helyettesítéséről született döntés.⁵⁹

Czobor nemcsak a helyreállítások terén, hanem a védendő műemlékek kijelölését illetően is továbblépett az előző generáció által képviseltekől, hiszen a romanika és a gótika mellett a későbbi stíluskorszakok emlékeire is mind jobban kiterjesztette a figyelmet. Vélhetően az elsők között figyelt fel hazánk török kori épületeire. 1891 októberére égetően szükségesség vált az egri minaret helyreállítása, amelynek előkészítéséhez Szvorényi Józseftől kért fényképet a toronyról.⁶⁰ A bizottság 1893. november 23-án tartott rendes ülésén pedig jelentést tett a bácsi török

⁵⁸ Czobor Béla: A jaáki apátsági templom. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 10. 1890. 16.

⁵⁹ Szakács 2011. i. m. 107–108.

⁶⁰ OSZK Kézirattár, Levelestár, Czobor Béla Szvorényi Józsefhez, 1891, 1 db.

6. A lébényi templom Essenwein-féle déli homlokzati tervének Schulek műtermében készül másolata. MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 3178 © Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

fürdő maradványainak helyszíni szemléléről, hangsúlyozva, hogy mivel a hódoltság korából kevés emlék maradt ránk, a romok mindenképp fenntartandók.⁶¹ Alig néhány év elteltével a barokk emlékek is a látókörébe kerültek. Az 1879-es szegedi árvíz levonulása iránti hálából a város fogadalmi templomot szeretett volna állítani a középkori maggal rendelkező barokk plébániatemplom helyére. A MOB ezt követően jelezte, hogy az 1881. évi XXXIX. törvénycikk nem teszi lehetővé a bontást, majd 1902-ban műemlékké nyilvánították a templomot. Ám ez sem gátolhatta meg, hogy öt évvel később engedélyt adjanak a bontásra, és Schuleket bízzák meg a nagyszabású új épület megtervezésével.⁶²

Noha kezdetben a purizmus elveit vallotta, korának művészete kapcsán pedig mindvégig megmaradt a historizmus pártfogójának, Czobor előadóként több ízben a konzerválás elvét és módszerét képviselte. A bizottság többségének álláspontját viszont nem tudta a sajátja szerint alakítani. Néhány ellenpéldát nem számítva, a helyreállítások többsége továbbra is a stílszerűség elvének megfelelően alakult a kassai Szent Mihály-kápolnától⁶³ a bajmóci várkastélyig.⁶⁴ A jelentősebb fordulat Alois Riegl nyomán a 20. század elején, Forster Gyula elnöklete, illetve a következő előadó, Éber László működése alatt következett be.⁶⁵

Élete utolsó éveiben, miközben ellátta a MOB előadói feladatait, Czobor két további nagyobb vállalkozást abszolvált. Egyfelől, korábbi kiállításrendezői munkásságát megkoronázva, oroszánrészt vállalt az Ezredéves Országos Kiállítás, valamint az 1900-as párizsi világkiállítás magyar történeti tárlatának összeállításában.⁶⁶ Már 1893 áprilisában kinevezték előbbi történelmi főcsoportjának – később emeltt az építészeti, illetve az egyházi csoport – előadójává, és megbízták a programterv összeállításával. Fáradhatatlanul dolgozott azoknak a műtárgyaknak a kiállítás számára történő megszerzésén, amelyek által hazánk kulturális fejlődésének főbb

⁶¹ MÉM MDK Tudományos Irattár, MOB iratok, 1893/109.

⁶² Szakács 2011. i. m. 108.

⁶³ Farbaký Péter: A kassai Szent Mihály-kápolna Szatmári-féle bővítése és purista restaurálása. *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. Lővei Pál. Budapest, 1993. 287–304.

⁶⁴ Horler 1996. i. m. 117–118.

⁶⁵ Alois Riegl: *Der moderne Denkmalkultus sein Wesen und seine Entstehung*. Wien-Leipzig, 1903. Első részletes ismertetése magyar nyelven: Forster Gyula: *A műemlékek védelme a magyar és külföldi törvényhozásban*. Budapest, 1906. 579–590. Említi még: Éber László: Műemlékek gondozása és modern művészet. *Művészet*, 5. 1906. 383. Összefoglaló jellel Id.: Marosi Ernő: A műemléki örökség. *Magyar Műemlékvédelem*, 11. 2002. 8.; Bardoly István: „Két hűséges munkatárs”: Forster Gyula és Éber László. *Adalékok a magyar műemlékvédelem történetéhez IV. Ars Hungarica*, 38. 2012. 74.

⁶⁶ Czobor Béla: Magyarország történelmi kiállítása. *Magyarország a párizsi világkiállításon, 1900*. Közrem. Hornyánszky Viktor, Erdélyi Mór. Budapest, 1901. 1–18. Czobor Párizsban felkereste az ekkor már évtizedek óta a francia fővárosban élő magyar zeneszerzőt, Bertha Sándort, amiről a házi vendégkönyvébe írt bejegyzés tanúskodik: MTA, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, rakt. jelz. RUI 2036. no. 68. Az ún. Bertha-albumban megtaláljuk többek közt Munkácsy Mihálynak a zeneszerzőről készített portróját (1880), Forster Gyula, Alphonse Labitte és André Lemoyne költő bejegyzéseit, valamint Adolphe Thabbarð szobrász rajzait.

mozzanatait kívánta szemléltetni.⁶⁷ A Millenniumot követő években sor került a kiállítási anyag több kötetben való publikálására – természetesen szintén Czobor szerkesztésében.⁶⁸

Utolsó periódusában a másik fontos, talán kevésbé konkrét, tudománytörténetileg mindenestre jól körvonalazható tevékenysége az Árpád-kori művészet kutatása volt. Annak ellenére, hogy művészettörténeti módszere a specializációra, valamint az alapkutatások elmélyítésére épült, pályafutása során nem szentelt kiemelt figyelmet egy-egy meghatározott stílusnak, a középkoron belül a román kornak vagy a gótikának. Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az egyházművészet emlékményét kutatta, beleértve annak valamennyi műfaját és számos korszakát. Ennek ellenére azt tapasztaljuk, hogy 1890 után publikált tanulmányaihoz a legtöbb esetben az Árpád-kor művészete szolgáltatta a témát. A III. András számára készült házioltár, vagyis az ún. berni diptichon kapcsán elsősorban ikonográfiai kérdésekkel foglalkozott.⁶⁹ Bizonyos megállapításai felett persze eljárt az idő, így napjainkban, amikor az összehasonlító elemzés során egyre bősegebb emlékménnyel dolgozhatunk, már nem tekinthetjük kompozíciós hibának Szent László kezében a bárd helyett a jogart, ahogy azt sem, hogy Imre hercegként a magyar szent királyok együttesében kapott helyet, ráadásul REX felirattal. Az analógiák áttekintése esetében viszont imponáló, hogy Czobor a középkori Szerb Királyság némely freskóit is megemlíti,⁷⁰ amelyekre a hazai falképkutatás talán ma sem fordít kellő figyelmet.

Árpád-kori kutatásainak legfontosabb fóruma az 1900-ban megjelent III. Béla-emlékkönyv volt, amiben négy tanulmányt közölt.⁷¹ A témaválasztásban a korabeli ötvösség és a kincsművészet dominanciája érződik. A koronázási jelvények művészettörténeti újragondolásával Ipolyi egyik utolsó nagy témáját igyekezett tökéletesíteni, hasonlóan a székesfehérvári ásatások összefoglaló elemzéséhez, amellyel Henszlmann évtizedeken át végzett munkáját folytatta.⁷² Czobor arra a megállapításra jutott, hogy a királyt hiába temették el a Szűz Mária prépostsági templomban, az épületnek nin-

⁶⁷ Békefi 1905. i. m. 17–18.

⁶⁸ *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon*. Szerk. Czobor Béla, Szalay Imre. Budapest, 1897–1901.

⁶⁹ Czobor Béla: Egy árpád-kori diptichon. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 10. 1890. 334–339., különös tekintettel: 335–336.

⁷⁰ Uo., 337.

⁷¹ Czobor Béla: A székesfehérvári ásatások. *III. Béla magyar király emlékezete*. Szerk. Forster Gyula. Budapest, 1900. 18–27. [a továbbiakban: Czobor 1900a.]; Uő: A magyar szent korona és a koronázási palást. Uo. 98–114.; Uő.: Az esztergomi bazilika. Uo., 174–190. [a továbbiakban: Czobor 1900b.]; Uő: III. Béla és hitvese halotti ékszerai. Uo., 207–230. A kötetben egy későbbi emlékről írt publikációja is megjelent: Uő: Szent László király ereklyetartó mellszobra. Uo., 307–327.

⁷² Czobor már korábban is foglalkozott a témával, amelyhez ld.: Czobor Béla: A székesfehérvári ásatások. *Uj Magyar Sion*, 5. 1874. 792–796. Nem ez volt az egyetlen téma, amit Czobor a MOB korábbi előadójától „örökölt meg”, hiszen a bizottság rá bízta a kassai Szent Erzsébet-templom befejezetlenül maradt dómmonográfiájának megírását, amibe neki is beletört a bicskája. További torzóban maradt – Henszlmantól független – műve: Czobor Béla: *A keresztény műarchaeologia encyclopediája, kiváló tekintettel a hazai műemlékekre*, I–II. Budapest, 1880, 1883., amelynek a gótikával foglalkozó részét nem írta meg.

csen kimutatható III. Béla korabeli periódusa.⁷³ Hangzatosság és mítoszépítés helyett egy tudományosan megalapozott hipotézissel tisztelgett az uralkodó emléke előtt. Az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház kutatását szintén új megállapításokkal gazdagította. Egyfelől beemelte a tudományos diskurzusba a Porta speciosáról Klimó György által készítettet olajfestményt, amire Czobor a pécsi püspök mecseknádasdi nyaralókastélyában akadt rá, és ami a kapu egyetlen vizuális forrásaként maradt ránk.⁷⁴ Emellett megjelenik írásában a *pars pro toto* elve („A mesteri mintázás és nagy gondal készült faragvány némi fogalmat nyújt nekünk Joob érsek művészenek kiválósága felől!”), valamint az a feltételezés, miszerint a kapu minden valószínűség szerint itáliai mesterek műve lehet, akárcsak a székesfehérvári, a pécsi és a gyulafehérvári székesegyházak egyes részletei.⁷⁵ Ez a hipotézis néhány évtized elteltével Gerevich Tibor munkásságában teljeseedik ki, aki a korszak első és mind a mai napig az utolsó átfogó művészettörténeti összefoglalását jegyzi.⁷⁶ És aki nem csak az Árpád-kori művészet kutatásának terén haladt tovább az elődje által kijelölt úton.

A Czobor munkásságával fémjelzett periódus a magyarországi egyházművészet prosperáló korszaka volt, ami a historizmusnak a két terület szerves kapcsolatát magában foglaló eszmei háttérével, valamint a korabeli művészettörténet jelentős klerikális hátországával magyarázható. Hiába rendeztek a halála után is számos egyházművészeti kiállítást,⁷⁷ a 20. század elejétől e területet – némely kivételtől eltekintve – hanyatlás, az új alkotások esetében kiüresedés és sorozatgyártás jellemezte.⁷⁸ Czobor tevékenységét leginkább Fieber Henrik, illetve Gerevich Tibor folytatta, aki 1920-ban a korabeli művészetkritikai irodalom tekintélyes részének negatív véleménye ellenére is keresztény és nemzeti művészeti reneszánszról érkezett – nem is alaptalanul.⁷⁹ Választott előképének Ipolyi Arnoldot tekintette, amely tény elsősorban az aktuális kultúrpolitikai, illetve a művészettörténet-tudomány területén folytatott pozíciószerezési törekvéseivel magyarázható.⁸⁰ Ugyanakkor a köztük húzódó láncban rendkívül fontos szem volt a korai halála miatt bizonyos szempontból a szokásosnál is nagyobb úrt maga mögött hagyó Czobor Béla.

⁷³ Czobor 1900a. i. m. 21.

⁷⁴ Czobor 1900b. i. m. 178.

⁷⁵ Uo., 188.

⁷⁶ Gerevich Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, 1938.

⁷⁷ 1908.: Múcsarnok – vö.: Lengyel Géza: Egyházművészet. *Nyugat*, 1. 1908. No 18. 166–168.; 1926.: Nemzeti Szalon (tematika: Assisi Szent Ferenc életéből vett oltárképmotívum megfestése) – vö.: Elek Artúr: Egyházművészeti kiállítás. *Nyugat*, 19. 1926. No 20. 645–646.; 1930.: Iparművészeti Múzeum – vö.: *Régi egyházművészet országos kiállítása*. Összeáll. Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum, bev. Végh Gyula. Budapest, 1930.

⁷⁸ P. Szűcs Julianna: Az egyházművészet útja a római iskola felé. *Ars Hungarica*, 9. 1981. 55–56.; Marosi Ernő: Egyházi megbízók a műemlékvédelemben. *Átalakulások. A liturgikus terek és a műemléki érték*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest, 2019. 11–20.

⁷⁹ Gerevich Tibor: Egyházművészetünk jövője. *Magyar Iparművészet*, 23. 1920. 27–31., különös tekintettel: 30. Ld. még: Uó: Modern egyházművészet. *Szépművészet*, 2. 1941. 51–54.

⁸⁰ Gerevich Tibor: *Ipolyi Arnold*. Budapest, 1923.

CZOBOR BÉLA PÁLYAKÉPE

Czobor Béla, 1871-ig Czompert Béla (Székesfehérvár, 1852. május 9. – Budapest, 1904. január 23.), művészettörténész. Tanulmányait a székesfehérvári ciszterci, majd a győri gimnáziumban kezdte meg. 1871-től a Központi Szeminárium, illetve párhuzamosan a Magyar Királyi Egyetem hallgatója volt, ahol 1876-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett. Már ezekben az években is publikált, kiadta többek közt *Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecséteinek jegyzékét*, valamint *A középkori egyházi művészet kézikönyvét*. Közben 1875-ben szülővárosában miséspappá szentelték, és bicskei káplánként tevékenykedett, a következő évtől viszont tíz éven át a Magyar Nemzeti Múzeum őrsége (1878-tól segédőre) volt. 1877-ben a budapesti egyetemen a keresztény műarcheológia és szimbolika magántanárává habilitálták, és egész pályafutása során az intézmény oktatójaként dolgozott (1897-től nyilvános rendkívüli tanárként). Számos országos kiállítást rendezett ezekben az években: 1879-ben a székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítást, 1881-ben a budapesti Országos Nőipari Kiállítást, 1884-ben a magyar történeti ötvösmű-kiállítást a budapesti Iparművészeti Múzeumban, 1885-ben az Országos Általános Kiállítást. 1880 és 1886 között az *Egyházművészeti Lapot* szerkesztette, amelynek legtöbb cikkét ő maga írta. A folyóirat megszűnésének évében Ipolyi Arnold Nagyváradra hívta, majd két éven át az ottani papnevelő intézetben tanított. 1881-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1889-től rendes tagja. Első székfoglaló előadását a pécsi székesegyház domborműveiről, a másodikat Árpád-házi Szent Margit házioltáráról tartotta. 1889-től haláláig a Műemlékek Országos Bizottságának az előadójaként tevékenykedett. Az Ezredéves Országos Kiállítás történelmi főcsoportjának előadójaként kulcsszerepet vállalt a tárlat megrendezésében, utóbb pedig a bemutatott anyag katalógusának összeállításában és megírásában. Ugyancsak ő rendezte az 1900-as párizsi világkiállítás magyar történeti tárlatát. Az Országos Régészeti és Embertani Társulat osztályelnöke, a Magyar Történelmi Társulat és az Országos Magyar Iparművészeti Társulat választmányi tagja, valamint a Biharmegyei Régészeti és Történeti Egylet tiszteletbeli tagja volt.

CZOBOR BÉLA BIBLIOGRÁFIÁJA

Békefi Remig: *Emlékbeszéd Czobor Béla r. tag fölött*. Budapest, 1905. 21–34.

CZOBOR BÉLA FONTOSABB ÍRÁSAI

Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecséteinek jegyzéke. Pest, 1872.; *A középkori egyházi művészet kézikönyve*. Budapest, 1875.; *A régészet és a hittudomány*. Budapest, 1875.; Hazai középkori pecséteink. *Archaeologiai Értesítő*, 10. 1876. 210–217.; A m. n. muzeum kincstárából. *Archaeologiai Értesítő*, 11. 1877. 224–225.; Hazai középkori pecséteink. *Gödöllő és Vidéke Történelmi és Régészeti Múzeum-Egyletének első évi jelentése*. Szerk. Dobozi István. Budapest, 1877. 34–48.; Magyarország középkori várai I–II. *Századok*, 11. 1877. 599–616., 704–726.; Történeti irodalom. A beszerce-

bányai egyházi műemlékek története és helyreállítása Ipolyi Arnold besztérczebányai püspök által. *Századok*, 12. 1878. 432–445.; A fogadalmi templom Bécsben. *Vasárnapi Ujság*, 1879. április 27. 273–274.; A Jász-kürt. *Vasárnapi Ujság*, 1879. január 19. 39–40.; *A vallási- és közoktatásügyi m. kir. ministerium collectiv kiállításának magyarázó lajstroma a székesfehérvári 1879-iki Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállításon*. Budapest, 1879.; *Az 1879-ik székesfehérvári Országos Mű-, Ipar-, Termény- és Állatkiállítás bíráló bizottsága által megítélt kitüntetések lajstroma*. Székesfehérvár, 1879.; *A keresztény műarchaeologia encyclopediája, kiváló tekintettel a hazai műemlékekre*, I–II. Budapest, 1880, 1883.; A diakovári székesegyház. *Vasárnapi Ujság*, 1882. november 26. 760–762.; A pécsi székesegyház restaurációja. *Egyházművészeti Lap*, 3. 1882. 161–174.; Levél az 1885. évi budapesti általános kiállítás műrégészeti csoportjáról. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 5. 1885. 117–122.; A cserépfalvi kehely. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 7. 1887. 163–165.; Erdődi Bakócz Tamás kárpitja. Első és második közlemény. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 9. 1889. 120–131., 209–218.; Ipolyi Arnold tiszteleti elnök emlékezete. *Az Országos Régészeti és Embertani Társulat Évkönyve 1886–1888*. Szerk. Szendrei János. Budapest, 1889. 1–24.; A jaáki apátsági templom. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 10. 1890. 11–16.; Egy árpádkori dyptichon. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 10. 1890. 334–339.; *Giovanni Battista de Rossi emlékezete*. Budapest, 1896.; *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon*. Szerk. Czobor Béla, Szalay Imre. Budapest, 1897–1901.; A székesfehérvári ásatások. *III. Béla magyar király emlékezete*. Szerk. Forster Gyula. Budapest, 1900. 18–27.; A magyar szent korona és a koronázási palást. Uo., 98–114.; Az esztergomi bazilika. Uo. 174–190.; *III. Béla és hitvese halotti ékszerei*. Uo., 207–230.; Szent László király ereklyetartó mellszobra. Uo., 307–327.; Egyházi szerelvények Szent István király korában. *Századok*, 35. 1901. 1009–1038.; Magyarország történelmi kiállítása. *Magyarország a párisi világkiállításon, 1900*. Közrem. Hornyánszky Viktor, Erdélyi Mór. Budapest, 1901. 1–18.

CZOBOR BÉLÁRÓL SZÓLÓ MÉLTATÁSOK

Békefi Remig: Czobor Béla (1852–1904). *Vasárnapi Ujság*, 1904. január 31. 65–66.; Czobor Béla nekrológja. *Századok*, 38. 1904. 183–184.; D. I. [Dömötör István]: Czobor Béla. *Művészet*, 3. 1904. 119–122.; Békefi Remig: *Emlékbeszéd Czobor Béla r. tag fölött*. Budapest, 1905.; ab. [Hampel József]: *Emlékbeszéd Czobor Béla r. tag fölött Békefi Remigtől*, Budapest, 1905. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 26. 1906. 71–72.; Szakács, Béla Zsolt: Modernization and Musealization: Monument Protection in Hungary in the Time of Béla Czobor (1889–1904). *The Nineteenth-Century Process of „Musealization in Hungary and Europe*. Eds. Ernő Marosi, Gábor Klaniczay. Budapest, 2006. 259–273.; Gábor Eszter: Czobor Béla háza a Lendvay utcában. *Nulla dies sine linea. Tanulmányok Passuth Krisztina hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Berecz Ágnes, L. Molnár Mária, Tatai Erzsébet. Budapest, 2007. 31–40.; Szakács Béla Zsolt: Czobor Béla és a magyarországi műemlékvédelem megújulása (1889–1904). *Magyar Műemlékvédelem*, 15. 2011. 105–113. – Szinnyei II. 540–542.; Gulyás V.: 103.; MÉL I.: 336–337.; MTA I.: 51.; MKL II.: 317–318.; RÚL V.: 58–59.; MMA I.: 176. (Kiss Erika)